

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

A. K. Zahrtmann.

Hundemardet; Balsket.

Landsdommer Peder Olsen.

Hundemordet i Bolsker. — Landsdommer Peder Olsen.
(Særtryk af „Bornholmske Samlinger“).

Hundemordet i Bolsker. — Landsdommer Peder Olsen.

Af M. K. ZAHRTMANN.

1. Hundemordet i Bolsker.

Krans hed den. Hvor bidsk den var, mens den gik som Præstegaardshund i Bolsker, vides ikke. I Paasken 1670 kom den jammerligt af Dage. Strax herefter tog den sig til at fare snerrende rundt fra Provsteret til Byting, fra Herreds- til Landsting og helt ind i Højesterets Sal. Dens glubske Glam høres i Bornholms Historie.¹

Efter endt Aftensang i sin Annexkirke i Nexø Paaskesøndag 1670 var Bolskerpræsten Hr. Ole Svendsen Lemvig sammen med Byens latinske Skolemester Hans Lavridsen^{*)} Middagsgæst hos Kapitajn Herman Bolt. Over Bordet talte han om, at Toldskriver Mads Pedersen fra Rønne Dagen forud var redet forbi Bolsker Præstegaard og havde slaet hans Hund Krans død. Anden Paaskedag var Præsten atter til

*) Til Listen over Rektorer i Nexø, Bornh. Saml., 7. B., S. 75, kan endvidere føjes Povl Madsen Drud, nævnt som Fordringshaver paa et Skifte 1687 ⁵/₉.

Gilde hos Raadmand Peder Lavridsen i Nexø og bragte her i Borgmester Mogens Rømers Paahør Toldskriverens Navn i nært Samkvem med Ordet: en Rakker.

Heraf maa skønnes, at den, som løftede Stok mod en Hund, stod Fare for at øve uærlig Rakkerdønt. Den eneste ærlige Maade, hvorpaa man kunde faa Livet af en Hund, var at skyde den ned. Om Præsten Hr. Ole tør man slutte, at han var en søgt Selskabsbroder, som forstod at bruge sin Tunge til at sætte baade Smag paa Øllet og Krydder paa Bordsnakken.

Et Par Uger senere sad Kapitajn Bolt med Lieutenant Hans von Buchwald hos Raadmand Matthias Rasch i Rønne, just da Mads Pedersen kom ind til denne for at indkræve nogle Toldpenge. Raadmanden bød rimeligvis Toldskriveren at sidde hos; thi Bolt nægtede at drikke af Pot med ham, paa Grundlag af hvad der var talt om ham i Nexø. Mads Pedersen tog det først for Kapitajnens behagelige Spøg; men da han mærkede, at det var Alvor, fralagde han sig Bolskerpræstens usømmelige Paasagn, lovede at godtgjøre sit ærlige Navn for Retten og trak sig hermed ud af de to Officerers Selskab.

Saaledes var den døde Hund moden til at sættes paa Rettens Bord. Mads Pedersen og hans Husbond, kongelig Majestæts Tolder paa Bornholm, Lavrids Mikkelsen, førte 20. April Klage for Provsteretten over Præsten Hr. Ole for hans ubevislige Sigelse og krævede ham forvist fra Prædikestolen, indtil denne Sag var paadømt af Retten. De naaede herved kun, at Provsten Hr. Jens Lavridsen Malmø i Rønne og hans Bisidder Hr. Rasmus

Bleging, Præst i Vestremarker, efter Lovens Frist endnu 2. Juni ikke fandt deres Klagemaal retsligt bevist. Lavrids Mikkelsen gik da til Sjællands Stifts Biskop Hans Vandal og udvirkede, at denne fjærnede Hr. Ole fra den præstelige Gjærning midlertidigt, indtil dette Skælderi mellem ham og Mads Pedersen var afgjort ved Rettens Dom; saa længe skulde hans to Nabopræster varetage Bolsker og Nexø Præstekald.

Biskopens Afgjørelse overbragtes Hr. Ole Svendsen Sankt Hans Aften. Provsten fandt det fornødent at visitere hans Menigheder 28. Juni. Da var der, efter Provstens eget Vidnesbyrd, ingen, stor eller liden, som havde det allerringeste at klage paa deres Sognepræst, og alle hans Tilhørere gav ham et meget godt Skudsmaal.

Ved Biskopens Indgreb var Rollerne skiftede om. Nu maatte Hr. Ole ty til Rettens Hjælp for atter at kunne stige op paa sin Prædikestol. Han stævned sine Modparter, Tolderen og Toldskriveren, til at møde for deres Hjemting i Rønne 12. Juli for der at svare til den ublu Forfølgelse, de havde iværksat mod ham. Til Brug i denne Retssag lod han samme Dag for Søndre Herreds Ting optage Vidneafhør af sin Daglejer, sin Plovkører og sin Gaardspige. De vidnede samstemmende, at Paaskelørdag noget over Middag havde de sét Mads Pedersen selvanden ride forbi Præstegaarden og slaa Hunden Krans med en Kæp, saa at den styrtede, laa og stirrede og døde paa Stedet.

Med disse Vidnesbyrd i Ryggen udraabte Hr. Ole paa Rønne Bytings Møde 19. Juli, at han inden faa Dage vilde lade sætte Rakkerbaljen for

sens Dør. Og han satte i Rette, om ikke Toldskriveren for Hundedrabet burde skilles fra sin Ære, opmaale efter Dannemænds Sigelse Hunden med den bedste Rug, den kunde agtes lang til, og betale ham 500 Rigsdaler i Skade og Omkostning. Ogsaa for Søndre og Vestre Herreders Ting paasagde han sin Modpart Rakkernavnet.

Mads Pedersen lod ikke disse Udsagn sidde paa sig. Han rejste Tiltale mod Præstens to Mandsvidner for deres Værneting i Nexø og i Søndre Herred og fik dem her domfældte 15. August og 20. September. Disse Domme indankede han for Bornholms Landsting. Under Retsforhandlingerne lykkedes det ham udmærket at svække Præstens tre Hovedvidner. Om Daglejeren vidnede tre Mænd, at de havde hørt ham sige, at Krans endnu Paaskedag var løbet om i Præstens Gaard og Køkken. Plovkøreren kom nu frem med, at Hunden var løbet rundt om Præstegaarden, og at han selv efter Præstens Opfordring havde givet den tre Skud og kastet den halvdød ned i en Lerkule, af hvilken Grund Præsten havde truet ham: „Derfor skalt du blive Rakker!“ Efter denne Tilstaaelse rømte Plovdrengen af Landet. Præstegaardspigen vidnede nu for Landstinget, at Præsten havde lokket og truet hende til hendes forrige Udsagn, og at Hunden var blevet skudt og kastet i Kulen af Plovdrengen, hvem Præsten bød fire Skilling for denne Gjerning.

Lige saa galt gik det Hr. Oles andre Vidner. Han skyldtes for falskeligt at have tillagt et umyndigt Barn højere Alder for at kunne føre ham som Vidne; ogsaa denne Dreng fandt det raadeligst at rømme af Landet. Ammen i Præstegaarden

Hr. Ole havde ønsket hende til Vidne; hun havde hertil svaret ham, at hun i saa Fald maatte vidne ham imod og ikke med; han var da afstaaet fra hendes Vidnesbyrd og havde budt hende at pakke sig af Gaarde.

Toldskriveren selv førte som Vidne for Landstinget den henved 22 Aar gamle Erik Eriksen, Søn af Hr. Oles egen Sognedegn Erik Josefsen (Degn i Bolsker i 60 Aar, død 1694, efterfulgt af sin Søn Josef Eriksen, død 1715). Sammen med sin Fader vidnede han 14. September, at han Paaskeaften saa Hunden ligge død under en Agerrén. Anden Gang, 15. Marts 1671, vidnede Erik Degn og hans Søn tvært imod alt hvad de tidligere havde vidnet. Tredje Gang, 5. April, vidnede Erik Eriksen med sin Fader i Præstens eget Paahør, at han havde mødt Hunden Paaskedag i Præstens Køkken og set Plovdrengen tage den ud derfra, give den tre Skud og kaste den i Lergraven; noget med Lokken og noget med Trusel havde Hr. Ole forført ham til det tidligere Vidneudsagn; efter Præstens Opfordring havde han stukket Hul paa sin Finger med en Synaal, som Plovdrengen havde rakt ham, og med Blodet skrevet et Løftbrev, at han ikke skulde vidne imod Præstens Vidner, og Hr. Ole havde da sagt, at Erik skulde give ham sin Sjæl i Haand, mens han gik paa Tinget og vidnede, saa vilde Hr. Ole oprette, hvad Skade han derfor kunde tage paa sin Sjæl.

Dette edelige Vidnesbyrd fører ud i sanseløs Overtro. Selv om en saadan laa Tidsaanden nær, gjør dog Degnesønnen, som trods sine snart 22 Aar stadigt maa have sin Fader ved Siden i Retsmøderne, et sindssygt Indtryk. Paa de andre Vidner passer,

hvad der andet Steds findes skrevet, at paa Bornholm kunde man for en Marks Penge skaffe sig, hvad som helst man lystede, edeligt bekræftet for Domstolen. Om denne Mark her er rullet ud af Præstens eller af Tolderens Lomme, vides ikke. Men herefter stod Hr. Ole uden Vidnebevis for den Rakkersigtelse, han havde paaført Mads Pedersen.

Værre for ham var det, at fem Præster og Bolskerdeggen 5. Avgust 1670 havde edeligt bevidnet for Provsten, at de ved hver sin Lejlighed havde hørt Hr. Ole sige, at han selv havde ladet sin Hund nedskyde. Mads Pedersen førte 29. Avgust for Provsteretten sine Vidner paa, hvad Hr. Ole havde talt om ham ved Gilderne i Nexø; at selve Ordet Rakker var brugt her, oplystes dog ikke; men den latinske Skolemester gjengav Præstens Ord med, at han, Hr. Ole, vilde gjøre Toldskriveren til „en passelig Karl“. Dette er et vigtigt Punkt; thi naar Beviset for, at Ordet Rakker var brugt af Præsten her, faldt bort, da blev Toldskriveren den, der først havde angrebet Præsten, og ikke omvendt. Provsteretten afsluttede sine Møder 16. September, uden at der her var rejst Tiltale til Straf mod Hr. Ole Svendsen.

Gjennem ti Tingmøder naaede Byfoged Rasmus Nielsen i Rønne endeligt 22. November til at fælde sin Dom, som fandt det bevist, at Hr. Ole selv havde ladet sin Hund dræbe, og at hans tre Hovedvidner var løgnagtige Kompanersker; men da Præsten ikke kunde dømmes af Bytinget paa sin Ære for den store Uret, han havde gjort de to Toldere, maatte Ikendelsen af Straf for ham henvises til Overdommere. Efter at denne Bytingsdom var afsagt, og efter Biskop Vandals Indstilling af 15. December gav

Kongen 23. December Magister Claus Predbiørnsen Langsted Kaldsbrev paa at være Præst i Bolsker og Nexø, saa snart disse Kald lovligt blev Hr. Ole Svendsen Lemvig fradømte.²

Et halvt Aar til Ende, fra Sankt Hans til Lille Juleaften 1670, havde Vanheld drevet sit Spil, men endnu ikke lært den mundrappe Hr. Ole at lægge Baand paa sin Tunge. Han maatte endnu døje den Tort, at Nidkærlighed drev to af hans Kaldsbrødre, Hr. Lavrids Kristensen i Østremarker og Hr. Bent Jonsen i Ibsker, begge med Tilnavnet Borryngholm, til 14. Marts 1671 at indgive Vidnesbyrd om, at han i deres Paahør havde brugt grov Mund om Provsten, ja endog ført skammelig Tale om selve Hans Majestæt Kongen. Hvorledes hans Ord have lydt, vides ikke. Det er dog let at fatte, at han har givet sin Bitterhed løs Tøjle i harmelige Ord om den Provst og den Konge, som undlod at yde en hæderlig og vellærd Præst Værn mod en Rakkers ublu Forfølgelse. Med saadanne Ord beseglede Hr. Ole sin Skæbne. Enevoldskongen lod sig ikke spotte.

Baade Præsten og Toldskriveren indankede Sagen for Bornholms Landsting, paa hvis Bord den hele Bunke af Tingsvidner, Provsteretskendelser, Paataler og Domme stabledes op, til Forkastelse eller til Godkendelse. Landsdommer Peder Olsen fandt Sagen vidtløftig. Den Gang, Landstinget gav den, kan kun forstaas ud fra et Overblik over, hvad der ellers vides om de stridende Parters Forhold. Først maa siges, at der findes intet Forsvarsindlæg fra Hr. Oles Haand i Sagen, som den kendes nu. Den her givne Skildring har da delvis maattet bygges paa hans Modparters Udsagn og stiller rimeligvis hans

mindre gunstig, end den virkelig var. Hvert lille graat Stænk paa hans Præstekrave have hans Fjender gjort til en stor, uafvættelig sort Plamase. Og vi ere jo advarede om, hvad edelige Vidnesbyrd for Domstolene i hine fjærne Dage var værd. Landsdommeren skønnes endda at have haft mere end en blot Anelse om, at det ikke var Præsten, som havde købt de falske Vidner med nogle Marks Penge.

Og ud over hvad denne Sags Tingsvidner sige, vides intet uskikkeligt med hæderlig og vellærd Mand, Hr. Ole Svendsen Lemvig, der 19. Juni 1660 var blevet indskrevet ved Universitetet som Student fra Københavns Skole. Kongen havde 15. September 1666 kaldt ham til Sognepræst i Bolsker og Nexø. Fem Maaneder senere, 6. Februar 1667, havde han ægtet den kendte Haslepræst Povl Anckers Søster, Marta Hansdatter, og var herved blevet Svoger ogsaa til Østrelarskers Præst Ole Nielsen Sonne. I sine Menigheder havde han fundet Indgang og Yndest baade som Præst og som Selskabsbroder.

Derimod var der faa paa Bornholm, som tvivlede om, at Hr. Ole i denne Sag var falden iblandt Røvere. Lavrids Mikkelsen Handberg, tidligere Ridefoged i Vordingborg Amt, havde siddet nogle Aar i Rønne som kongelig Majestæts Tolder paa Bornholm og Tingskriver i Vestre og Nørre Herreder. Gjennem sit Ægteskab med kongelig Fyrforvalter Peder Jensen Groves Datter Dorothea var han blevet Ejer af Store Kannikegaard og tre mindre Vornedgaarde i Bolsker, hvilket Kapitelgods sammen med Øen Anholt Kongen 5. Juni 1668 havde tilskødet Grove for dennes Pengekrav paa Staten.³ Det siges, at Tolderen tragtede efter at fortrædige de

ske Præster; som Bolsker Sogns største Jordejer har han da rimeligvis viet Sognepræsten der særligt Fjendskab. Han var pengegrisk; Rønne Borgere maatte 1671 klage til Kongen over, at han i Toldbetalinger tilegnede sig otte Skilling i ublu Opgæld af hver Rigsdaler.⁴ Den af Kongen 1670 til Bornholm oversendte Kommissarius Henrik Rantzau udtalte om ham, at han var en meget urolig Mand og indviklede sig i adskillige mange unødige Trætter; efter dennes Undersøgelse fjærnedes han fra sine Herredsskriverstillinger.⁵ Den tidligere Sølvpop hos Prins Jørgen, Mads Olsen i Hasle, indmeldte 1673 til Kongen, at Lavrids Mikkelsen havde undladt at indføre en Indtægtssum i Toldbogen;⁶ efter at denne Klage var undersøgt, afsattes han fra sin Tolderstilling, som Kongen 27. Juli 1676 overdrog Mads Olsen. Lavrids Mikkelsen sad dybt i Gæld; Panthavere tog hans mange Gaarde paa Bornholm i Eje. Hans Enke Dorothea Grove medbragte af sin Fædrearv kun to smaa gældtyngede Gaarde i Bolsker, Krusegaard og Tornegaard, ind i sit andet Ægteskab med Claus Hartvig.⁷

Toldskriver Mads Pedersen mødes overalt som sin Husbond Lavrids Mikkelsens lydige Følgesvend. I Fællesskab forvaltede de siden 1667 som Fogeder for Kiøn Joakim Grabovs Enke, Fru Anne Stensen, fjorten Selvejergaarde og syv Vornedgaarde i Nilarsker, hvilke Kongen havde overdraget hendes Mand og hende for Livstid. Deres Pengegriskhed ytrede sig i ublu Udsugelser gennem for høje Afgiftssatser og Panteomkostninger samt falske og for lave Værdisatser for de Bønderne frapantede Redskaber. De udpinte Bønder indklagede Mads Pedersen for Lands-

tinget, og 1. April 1668 dømte Landsdommer Peder Olsen de foretagne Udpantninger ulovlige, nedsatte den lovlige Panteomkostning fra 72 til 16 Skilling, fordrede Afgiftssatserne overvaagede af Kongens Ridefoged og fritog de to vageste Gaarde helt fra Ægtepenge. De to Forvaltere lod Landstingsdommen uænsat. Paa sine Bønders Klagemaal maatte Fru Anne Stensen selv i Sommeren 1670 drage den lange Rejse til Bornholm. Hun skilte dem af med de samme Fogeder, „Gud hendes Velbaarenhed derfor belønne;“ og hun nedsatte deres Afgifter i Overensstemmelse med Landstingsdommen. Men hvad de afsatte utro Forvaltere havde tilranet sig, vilde de ikke slippe. Bønderne maatte gaa til Højesteret, som 3. Avgust 1671⁸ dømte:

Efterdi Landsdommers Dom er grundet paa Lands Lov, Brug og Billighed, da bør den ved Magt at blive og Mads Pedersen, hvis Gjerning af Husbonden Fru Anne Stensen fragaas, at betale Nilarsker Sognemænd den billige paa Processen anvendte Bekostning. *)

Den Dommer, som havde afsagt den første, for Hr. Ole Svendsen fældende Dom, Rasmus Nielsen i Rønne, var først tiltraadt sin Byfogedstilling sidst i Avgust 1670, og allerede 2. November havde Rønne Raad og Borgerskab udbedt sig en ærlig, uberygtet Mand til Byfoged i hans Sted.¹⁰ Kun halvandet Aar havde han siddet i Embedet, da han fældedes af en Landstingsdom som den, der for tredje Gang i

*) Mads Pedersens senere Liv er ukendt. Der er en Mulighed for, at han er den Mads Pedersen Viborg, hvem Kommandant Hans von Løvenhielm 25. November 1672 satte til at være Byskriver i Rønne (stadfæstet af Kongen 28. Juli 1673).⁹

Dommersædet paa Tinge havde ført løgnagtig og ærerørig Tale paa sagløs Mand. Højesteret dømte 15. Juli 1673, at Rasmus Nielsen ej mere sin Byfogedstilling og sit Dommerembede bør efter denne Dag at betjene, at hans ærerørige Ord kendes døde, og at han betaler Sagens Omkostninger.¹¹

Ud fra sit grundige Kendskab til de i Hundemordssagen optrædende vejede nu Landsdommer Peder Olsen nøje de talløse Akter, Tingsvidne mod Tingsvidne, Paastand mod Paastand, Dom imod Dom.

Efter de for Provsteretten afgivne, vage Vidnesbyrd om Hr. Oles Rakkersigtelse have de to Toldere ikke her, for Præstens rette Værneting, turdet rejse Sag mod ham til Strafs Lidelse og Embeds Fortabelse; thi bliver Hr. Ole at kende sagløs for Mads Pedersens Paasagn om, at han har angrebet denne paa Ære og Lempe. Vidnesbyrden om, at Hr. Ole inden Tinge har paasagt Mads Pedersen Rakkernavn, ere dels afgivne af Præstens vitterlige Avindsmænd, Borgmester Mogens Rømer i Nexø og Sandemand Peder Mogensen i Bolsker, og have dels andre juridiske Skavanker; de kunne derfor ikke tages gyldige. De fem Præsters og Bolskerdegnens Udsagn om at have hørt Hr. Ole ved forskellige Lejligheder sige, at han selv har ladet sin Hund nedskyde, falde ikke over ens med Hensyn til Tid og Sted; thi kendes de som uvidnede. De to Præsters Brev om Hr. Oles Ord imod Kongen er ikke stadfæstet inden Tinge; følgelig kan Landstinget ikke optage det i sin Dom.

Der er afgivet tre samstemmende Vidnesbyrd om, at Toldskriveren Paaskeaften har slaet Præstens Hund Krans død; og intet af hvad der

kræfte dem, er fuldt retsgyldigt bevist. Thi siger Loven, at Sandhed staar udi to eller tre Menneskers Vidne, og at Vidne skal vidne det, den selv har hørt og set og været hos til Stede, og ikke vidne efter en andens Ord og Mund; og bevises ikke heller, at Hr. Ole har tilkøbt disse hans førte Vidner at vidne Løgn eller i andre Maader dem dertil nødt eller lokket: saa understaar Landsdommer sig ikke til efter Mads Pedersens og Lavrids Mikkelsens strænge Iretteførelse at tilfinde Hr. Ole Svendsen og hans Vidner at lide enten paa Liv, Ære eller Boslod, og kendes de indstævnede Domme fra Nexø, Søndre Herreds og Rønne Ting som udømte.

Den snille Peder Olsen dømte da 12. April 1671: For det sidste anlangende Hr. Oles Sigtelse imod Mads Pedersen om den Hunds Død, som er noget grov og ubesindig, dog ikke hans Ære egenligt angaar, da bør saadan Sigten og Eftersagn ikke at komme Mads Pedersen paa hans Ære, Navn, Ord og gode Rygte til Forklejnelse i nogen Maade; i lige Maade de to Tolderes Skælderier og Sigtelser imod Hr. Ole, som ere lige saa grove med deres haanlige Spørgsmaal og haarde Gjensvar paa Tingene, og hvorved de uden fuldkomment Bevis før Dom have udvirket ham midlertidigt fjærnet fra Præstegjæringen, da bør deres Sigten og Udraaben ej heller at være Hr. Ole paa hans ærlige Navn og gode Rygte til Hinder eller Skade. Mens i saa Maade paa alle Sider at være gild og gæve og for hinandens Tiltale fri og sagløs hjem at gaa. Anlangende Omkostningen, da efterdi Hr. Ole henved Aar og Dag har været forment sit Embede og dets uvisse Indtægter, mens

Tolderen og hans Tjener upaaanket have brugt deres Bestillingers Næring, kan det derfor gaa lige op.

Peder Olsens Dom kan kun vække Fryd i overbærende Menneskehjærter, saa sandt han deri stræbte efter at bringe en stridig Sag i god Rede og til en lykkelig Udgang. Hvad ville I kives om en død Hund? lader I hellere det ene mod det andet gaa lige op!, lød hans faderlige Dommertale. Om han vandt Bolskerpræstens Tak, vides ikke. Hr. Ole gik hjem, jog skyndsomst de to Nabopræster ud af sine Kirker, steg atter op paa Prædikestolen og tiltog sig Kaldenes uvisse Indtægter, som de kunde falde ved Trolovelser, Brylluper, Barsler og Øfrøl. Derimod høstede Peder Olsen Toldernes sorteste Utak.

Mads Pedersen udtog 7. Maj kongelig Stævning til Peder Olsen at møde for Højesteret og der svare til sin mørke, forvirrede Landstingsdom. Da Indstævningen 15. Maj forkyndtes Landsdommeren, modtog han den med en lun lille Latter. Dels kom den nu en halv Snes Dage for sent efter kongelig Mandats Paabud, til at Sagen kunde foretages for Højesteret dette Aar. Dels fortrøstede han sig til, at hans retsindige, menneskeligt forstandige Dom vel skulde blive i sin Skik og Esse, naar den vejedes paa den højeste Retfærds Vægtskaal. Saa sikker var han i sin gode Sag, at han end ikke selv gav Møde i Højesteret. „Ieg er med Chatar och Suaghed saa hart beladen,“ skrev han, „at ieg iche throer mig til offuer Søen denne lange Vey at reysse denne Gang uden meere paa kommende Skade och Forderff.“ Han lod Peder Fyen, edsvoren Prokurator paa Bornholm, møde for sig.

Trods den ulovlige Varselsfrist fremmede Højeste-

ret Sagen. Af dens tretten Dommere stemte Henrik Rantzau (til Møgelkær) for at godkende Peder Olsens Dom, dog at Præsten Hr. Ole burde højlig straffes for sine Ord om Kongen. Hans Stemme burde have Vægt, da han var den eneste Dommer, som kendte Forholdene paa Bornholm af Selvsyn; netop i dette Efteraar 1670, fra 17. Oktober til 14. November, havde han som kongelig Kommissarius (sammen med Erik Rodsteen) færdedes paa Landet og sat sig ind i Bornholmernes mange Klagemaal, som ogsaa havde vendt sig imod Tolder Lavrids Mikkelsen og imod Byfoged Rasmus Nielsen. Villum Lange udtalte ligeledes, at Landsdommeren ikke saa højligt havde forsét sig, men at Præsten efter strictum ius fortjente stræng Straf for at have lastet Kongen, skønt man efter Billighed kunde ønske ham hjulpen. Erik Krag vilde paa Grund af den ulovlige Indstævningsfrist have Sagen udsat til nøjere Undersøgelse af de Kommissarier, som det kommende Efteraar skulde sendes til Bornholm. Alle de andre Dommere sluttede sig til den først voterende Kansler Peder Reedtz og stemte for stræng Straf over baade Præsten og Landsdommeren, men Skaansel for de vildførte Vidner. Kun en af dem, Henrik Matthesius, føjede hertil en lille Udtalelse om det uheldige i, at der ikke var givet den skyldtyngede Præst Adgang til at føre sit Forsvar for Højesteret.¹²

Torsdag 10. Avgust 1671, Ugedagen efter saa smukt at have godkendt Peder Olsens Dom over de to Tolderes Udsigelser af Bønderne i Nilarsker, afsagde Højesteret herpaa for Rette:

Efterdi Hr. Ole Svendsen ikke alene usandfærdeligen har beskyldt Mads Pedersen for det som

hans gode Navn og Ære angaar, men endog overtalt og tillokke adskillige Personer til at bestyrke hans ugrundede Beskyldninger med falske Vidner, derforuden og med usvarlig og imod en tro Arveundersaats Ed og Pligt stridende Tale sig i højeste Maader forsét: da bør han fra det præstelige Embede aldeles at være afsat og lide paa sin Ære efter Landsloven som en Løgner.

Eftersom og Landsdommer Peder Olsen har dømt en uretfærdig Dom i denne Sag, som af sine Akter, hvilke i hans egen Dom indførte ere, saa klar befindes, at den ikke kan tilregnes hans Vanvittighed eller vrang Undervisning; da bør han at straffes efter Kristian den Tredjes Reces, som handler om uretfærdige Domme*).

I det øvrige bør Hr. Ole Svendsen at betale Mads Pedersen den billige paa Processen anvendte Bekostning.

For Hr. Ole Svendsen var dette en stræng Dom, saa meget strængere, som han ikke havde staaet tiltalt til Strafflidelse for sit rette gejstlige Værneting, ja end ikke var indstævnet for Højesteret. Dette er Skyld i, at intet Forsvarsskrift fra hans Haand kendes. Eftertiden staa da uden fuld Forstaaelse til at veje hans Brøde. Sikkert ses kun, at han maatte bøde haardt for sin rappe Mund. I Dommernes Afstemning tog den haardt krænkede Enevoldskonge Luven

*) Koldingrecessen 13. December 1558: Hvis nogen Dommer giver nogen uretfærdig Dom ud, og kan det og findes og bevises, at Dommeren har taget Gunst, Gave, Vild eller Frændskab for Retten, eller Sagen findes saa klar, at hun ikke kan regnes for Vanvittighed eller vrang Undervisning, da skal den derfor afsættes og ej sidde mere udi Dommers Sted og bøde imod Bonden Skaden igjen og Kongen siden, hvis igjen overbliver af hans Boslod.

fra den haardere krænkede Krans. Selv kendte han sin Sag uigjenkaldeligt tabt. Han indbetalte som domfældet Løgner sine tre Rigsorter til Kongens Ridefoged og flygtede fra Bornholm.¹³ „Han var den første Præst her, som tog Kongens Brev paa sit Kald, og han kom æreløs herfra“, lød hans Eftermæle blandt Bornholmerne. Resten af sit Liv tilbragte han i Sverig; han oversatte fra Engelsk og udgav nogle gudelige Bøger. Hans Hustru Marta Hansdatter lod ved sin Broder, Stævningsmand Peder Ancker i Aa-kirkeby, lyse efter ham paa Bornholms Landsting 8. December 1675 som Rømningsmand paa femte Aar; men han var og blev borte.⁷

Aldrig saa snart var Højesterets Afgjørelse meldt paa Bornholm, før end Peder Olsen strøg al Katarrh og Svaghed af sig og, efter at dette Uaars ringe Høst var baaret ind i Bjerregaards Lade, drog til København. Han havde været ude for værre Storm tidligere. Han havde indskrevet sit Navn i Bornholms Historie, saa vel i onde som i gode Dage; og han trøstede sig til at ride ogsaa dette Uvejr af. Hvem forhenværende Landsdommer Peder Olsen var, fortjener en Undersøgelse for sig.

Hovedpersonen i Hundemordet, Krans, kunde vel nu hvile roligt i sin Lergrav ved Bolsker Præstegaard, efter at den havde flenget Præstekjolen af sin Herre og Dommerkaaben af Landsdommeren. Ingen af dem fik deres Embedsklædning tilbage. Skulde Krans endnu føle nogen Uro, saa at man muligt kunde møde den en mørk Paaskeaften udfør Præstegaarden, var det vel værdt at se den efter, om den var skamslaaet til Døde eller skudt ihjel eller maaske først det ene og derefter det andet. Thi selv den

nøjeste Granskning af Højesterets 45 tætskrevne Foliosider om dens Bedrifter efter Døden giver ikke Svaret paa disse simple Spørgsmaal.

2. Landsdommer Peder Olsen.

Peder Olsen kan vel være født henad Aaret 1610, rimeligvis i Hasle, til hvilken By han var knyttet gennem hele sin Embedsbane, og hvor han 1647 havde to Søkende bosatte. Der vides imidlertid intet om hans Ungdom. Selv siger han 1671, at han har tjent Kongen i henved 40 Aar. Han er da 1632 eller 33 formeneligt indtraadt som Fændrik i Hasle Borgermilits. Som dens Bykapitajn, som Borgmester i Hasle og som Landstingskriver for Bornholm mødes han 1645, da han første Gang nævnes i Øens Historie.

Hasle Købstad var saa lille og fattig, at Kristian den Fjerde under sit Besøg paa Bornholm 1624 var alvorligt stemt for at kassere den til at blive et Fiskerleje; han undlod det dog paa Borgerskabets Forbøn.¹ Dette talte næppe mere end 60 bosatte Husfædre; men det var kendt for sin ranke Selvraadighed og stridbare Selvtægt. I saa Henseende følte de andre Bornholmere sine Overmænd i Hasle Borgere: „Der er tre Ting, man skal vare sig for,“ sagdes der, „og det er Smaasyppe, Plukgæld og saa Haslebo.“ Just i en Selvtægts Tid blev Peder Olsen Byens Borgmester 1639, da Døden havde ramt den tidligere Borgmester Sander Pedersen (Stamfader til Slægten Lesler og med sin Hustru Sidsel Fader til den kendte Jens Pedersen Koføeds første Hustru Margrete Sandersdatter).

Borgmester Sander Pedersen havde 16. Oktober 1635 tilkøbt sig hos Kongens Lensmand Holger Rosenkrantz to Stykker af Byens Udmark og ladet dem indgærde og tilsaa med Havre. Borgerne, som saa Byens bedste Græsgang frarøvet deres Kvæg, samlede sig som én Mand; begge Raadmændene gik med dem, og væbnede med Høtyve, Forker og Stænger, under livlig Bøsseskyden, nedrev de Gærderne og traadte Kornet under Fæfod. De ænsede ikke Landstingsdom, ej heller Kommissionsdom,² som ikendte de to Raadmænd haarde Straffe. Borgerne stod fast paa, at de alle havde været lige gode at gjøre Gjerningen, derfor vilde de alle være lige gode at svare dertil. Midt i denne Uro døde Sander Pedersen 1639. Først 9. Maj 1640 faldt, under Kongens eget Forsæde, Herredagens Dom,³ der ikendte Raadmand Peder Hansen som Oprørets Hovedmand ét Aars Arbejde i Jærn og livsvarig Landsforvisning, lod den anden Raadmand Hans Mogensen slippe med Tabet af sin Boslod, og af kongelig Gunst eftergav Borgerskabet dets Forseelse. Ved sin tros-sige Selvtægt havde dette forskærset sin Ret; det maatte lade Lensmandens Overgreb mod Byens Frihed staa ved Magt. Først under Frederik den Tredje hævedes 29. Juni 1649 Peder Hansens Landflygtighed;⁴ han blev derefter Byfoged i Hasle.

En Udløber af det samme Oprør aabnede Peder Olsen Vej til Stillingen som Landstingskriver, idet dennes Indehaver Anders Ægidiisen, bosat i Hasle, smædede Landsdommeren Mads Kofoed for hans Domme, paa Tinge og i Kommissionen, over Oprørslederne og herfor 1640 dømtes til Arbejde paa Bremerholm.⁵ Tillige blev Peder Olsen Tingskriver 1643

i Vestre, 1644 i Nørre Herred. Som Borgmester synes han at have forstaaet at dæmpe de oprørte Bølger. Først 1645 kastedes han som Bykapitajn ind i en Stormtid, som der skulde Mandssnille til at bjærge sig ud fra med helt Skind.

Den Dag, da den svenske Admiral Wrangel overfaldt og plyndrede Nexø, 9. Juni 1645, var Peder Olsen sammen med Bornholms øvrige Militiskapitajner yderst sendrægtig i at ile den værgeløse By til Værn. Først den næste Morgen naaede han og hans Mandskab frem til Nexø, et Par Timer før Militsens Hovedstyrke; men da havde Svenskerne allerede trukket sig tilbage ud paa deres Flaade. Stillingen var nu klar: ingen Fjende var paa Landet, og Militsen stod samlet i Kystskanserne, rustet til at afværge nyt Landgangsforsøg fra den svenske Flaade.

Wrangel greb til Underhandling. Paa Nexø Raadhus mødtes de bornholmske Officerer med hans Sendebud 10. Juni. Udenfor holdt Peder Olsen Vagt, og med Puk og Trusel, ja endog med Slag af Sabel og Knippel gjennede han Menigmand tilbage, som stimlede sammen for at lytte til, hvad Spil her dreves om Landets Velfærd. Det fik de Tids nok at vide. Den følgende Dag drog Peder Olsen selvanden ud til Flaaden med Officerernes Tilbud om en Brandskat, og inden Aften stod hans og de andre Officerers Navne under den endelige Overenskomst om at udrede 10000 Rigsdaler til Wrangel. Med den i Lommen gjorde denne sig til Herre over Bornholm. Han steg paa ny i Land, og efter et kort, haabløst Forsvar maatte Lensmanden Holger Rosen-

krantz aabne Fæstningen Hammershus for ham og slap Bornholm over i Svenskernes Haand.

Kristian den Fjerde holdt fast paa Bornholm. Da det hørtes, at Kongens sejge Stædighed under Fredsforhandlingerne vilde medføre Øens Tilbagekomst til Danmark, tilskrev de landsforræderiske Officerer 7. Avgust Wrangel et Brev, i hvilket de tryglede den svenske Regering om, at Fredspagten maatte tilsikre dem Værn mod Undergang, Livs- og Blodstraf, hvormed de følte sig truede. Deres kranke Samvittighed skuler frem bag hvert et Ord i denne Skrivelse, som de bad holdt hemmelig for den danske Konge og Rigsraadet. Ogsaa under den satte Peder Olsen sit Navn, som det syvende og sidste.

Freden i Brømsebro 13. Avgust 1645 bragte Bornholm tilbage til Moderriget. Landsforrædernes Bønsskrivelse havnede hos Danmarks Konge. 8. November indsattes Peder Olsen og de andre Officerer i Fængslerne paa Hammershus, hvorfra de 7. December overførtes paa en kongelig Galej til København. 14. December vandrede de ind i Blaataarns „Mørke Kirke“. Paa Grund af Vinterkulden blev de senere, Peder Olsen 19. Januar 1646, flyttede ind i Slotsfogedens Kammer. Kongen stævned dem ind for Herredagens Dom.

Haslebo gav deres Bykapitajn det Skudsmaal, at han havde holdt sig modig og mandig og af yderste Evne gjerne imodstaaet Fjenden. Kendsgjæringerne talte et andet Sprog. For at klare sig dem fra Halsen greb Peder Olsen til at støtte sig paa sin Frygt, Simpelhed og Enfoldighed, der havde bragt ham til at følge de andre Officerer og lystre Majoren Kristian Mackabeus. Just heri lagde han sin

hed for Dagen; thi Herredagens Dom 5. Maj 1646, som drev de andre Landsforrædere ud af Kongens Riger, udsagde, at Peder Olsen, som efter Befaling har været nødt til, hvad han har gjort, vides ej derfor efter slig Tilstand, som da paa Landet var, noget tilfindes at lide.⁶

Saa længe Kristian den Fjerde levede, sad Peder Olsen nu stille som Borgmester i Hasle. Da den nye Konge Frederik den Tredje kastede sine Naadebreve i Grams til de dømte Officerer, fandt ogsaa han Tiden kommen til at nyde sin Del i Kongens Naade. Frederik den Tredje overdrog ham 24. Juli 1649 for Fremtiden at klæde Landsdommersædet under den egenlige Dommers Forfald.⁷ Det var atter meget snilt af Peder Olsen at sidde Dommerstolen nærmest, om brat Forfald skulde ramme dens rette Indehaver, som jo kunde ske paa Bornholm. Saaledes var just den forrige Landsdommer og Heredskapitajn Mads Kofoéd 1646 dømt landflygtig som Landsforræder. Og Landsdommersædet var vel værdt at trakte efter; selveste Kongens Lensmand maatte føje sig for Landstingets Domme.

Lensmand paa Bornholm var Ebbe Ulfeld siden 31. Maj 1646 som den uduelige Holger Rosenkrantz's Efterfølger. Han var ikke nogen fjøelig Lensmand. Han brugte store Penge til sit stærkt militære Hof paa Sømlegaard og paa Hammershus og regnede lidet med, hvorledes de gik ind. Han pinte Bornholms Bønder med usædvanlige Paalæg, Pengeudskrivninger og Arbejdsydelser, og trossede de ham, holdt han Træhesten rede til dem paa Sømlegaard. Han ændrede ikke sin Fremfærd efter Tronskiftet, som skiftede ham om fra at være Kristian

den Fjerdes kære Svigersøn til at blive Frederik den Tredjes ilde taalte Svoger.

Denne Hasle Borgmester, som var sluppet saa glatskindet gennem Blaataarn, endog uden en klækkelig Bøde til at skeppe i Lensmandens Kasse, blev hurtigt Ebbe Ulfeld en Torn i Øjet. Allerede i Slutningen af 1647 skyldte denne ham for Tyveri af Vraggoods og satte ham ud af Borgmestersædet. I Marts 1648 sigtede han ham for lovstridig Førelse af Tingbøgerne og fratog ham Skriverstillingerne. Samme Maaned rejste han Sag mod ham for at have i Gemme en Trolbog til misbrugelig Omgængelse. Baade By- og Landsting frikendte Peder Olsen i disse Sager; Vraggodset havde han ærligt købt og betalt; Tingbøgerne havde han ført som hidtil Skik paa Bornholm; Trolbogen havde han fundet hos en gammel Trolmand og taget i sin Varetagt som Borgmester. Ulfeld indstævnedes nu Peder Olsen, „der lige som en Enevolds Herre hverken agter Kongens Love eller Recesser, meget mindre Lensmanden paa Kgl. Majestæts Vegne,“ for Herredagen i København. Men var der dog mon ikke Trolleri med i Spillet? Her dømte Ulfelds egne Standsfæller 26. Juni 1649 (og 19. Juli 1650), at Peder Olsen skulde gaa sagesløs hjem og atter indsættes i sine Embeder, og at Lensmandens Ridefoged Mads Holst skulde betale ham og Landsdommeren Kost og Tæring, erklære ham fri for al ærerørig Paatale og dermed være forvist fra Bornholm.

Bornholms Bønder samlede sig paa Møder midt inde paa den øde Højlyng, ved Aarsballegaard. Selvejerbonden Abraham Hansen i Klemmedsker blev deres Fører. Ebbe Ulfeld sendte sine Mænd ud at

hindre Bøndernes oprørske Forsamlinger, og Abraham Hansen lærte at kende baade Sømlegaards Træhest og Hammershusets slemmeste Fangetaarn. Bønderne bragte deres Klagemaal ind for Landstinget. Landsdommeren Hans Pedersen dømte dem fri for alle nylavede Paalæg. Ulfeld rasede imod ham, saa at han 4. Juni 1649 maatte søge Kongen om Værn og Støtte i sit Embede imod Lensmanden, som undsagde og efterstræbte ham, fordi han i sine Domme skaffede Bønderne deres Ret.⁸ Og Kongen gav ham da Peder Olsen til Støtte som Vicelandsdommer. Tornen fæstedes herved uryggelig, og den rev Ebbe Ulfeld til Blods.

Peder Olsen støttede bravt og ivrigt. Han samlede Bondeførerne fra alle Bornholms fire Herreder til fælles Raadslagning i sin Gaard i Hasle. Han skrev deres mange og lange Bønskrifter for dem i Aa Kirkes Vaabenhus, hvor Landstinget holdtes. Og Landstingets Møder tog ganske mod Sædvane Natten til Hjælp eller strakte sig endog over to Dage for at arbejde sig igjennem de talrige Klagemaal. Samme Aar 1649 havde Ebbe Ulfeld faaet fra København sig givet Peder Jensen til Ridefoged. Ogsaa han stillede sig paa Bøndernes Side, og Landstingsdommene gav dem Medhold. Ulfeld kaldte Landstinget et sammenrottet Parlament af de arrigste Skalke paa Landet. Men Peder Olsen vidste sig rolig paa Medbør fra København.

En kongelig Kommission, Henrik Ramel, Kristen Skeel og Jørgen Reedts, kom 1. September 1650 til Hammershus. Ebbe Ulfeld gav dem Husly i „det gamle Ramleri,“ som faa Aar senere maatte nedrives; de fik ret at føle, at man ikke i det hele

Hammershus kunde sidde eller ligge noget Steds tør. Til Gjengæld lod han dem heller ikke gaa tørre Dagene igjennem; han beværtede dem kongeligt; og af deres Fortæring i fjorten Dage for 620 Rigsdaler gik de 455 R. til Øl, Vin og Krydderi. „Det synes vel meget at være,“ sagde senere Kongens Rentemester Mogens Friis, da Regningen indkom i Rentekammeret. Intet Under, at tre Bordduge og fem Sparlagen af Atlask og Taft blev fordærvede med Blæk og andet.⁹

Det spildte Blæk tyder paa, at Forhandlingerne ere løbne ret ufredeligt af. Ebbe Ulfeld førte imod Ridefoged Peder Jensen Klager til Livsstraf, rasede imod Landsdommeren, der gjerne saa Bunden paa Flasken, før han ved den skiltes, og haanede denne Dannemand Peder Olsen. Kommissionens Undersøgelser førte til, at Kongen fratog Ulfeld Lenet og 12. Maj 1651 overdrog det til Rigshofmester Joakim Giersdorff. Som en slagen Mand trak Ulfeld sig tilbage til sine Godser i Skaane.¹⁰

Ebbetiden var ude, og med fuld Tillid kunde vel den hjælpsomme Peder Olsen se en rig Flodtid i Møde. Den lod dog vente længe paa sig. Da Døden gav Landsdommer Hans Pedersen det lovlige Forfald af alle i December 1653, rykkede Peder Olsen ind i Sædet; endnu i Begyndelsen af 1655 holdt han Dom. Det var dog kun midlertidigt. En lidet kendt Niels Nielsen var allerede 6. Februar 1654 udnævnt til Landsdommer.¹¹ Han rykkedes herved et stort Skridt bort fra sit Livs Maal. Skulde han da aldrig naa at faa sin Fortid dulgt hen i Glemsel?

Peder Olsen vandt sig Oprensning saa fuldgod, som hans Fortid lidet varslede den. Ved

Roskilde 26. Februar 1658 afstodes Bornholm til Sverig.¹² Den nye svenske Landshøvding Johan Printzensköld steg 29. April i Land i Sandvig med en Mandsstyrke paa 120 Soldater. Den svenske Regerings haarde Skattepaalæg og Udskrivninger af Øens vaabenføre Mandskab vakte ulmende Misnøje blandt de bornholmske Borgere og Bønder. Fra Rønne udskibedes 7. Juli 350 af Landets vaabenydigste unge Mænd til Stettin, hvor de skulde træde ind i Karl Gustafs Hære. Megen Jammer og Klagemaal hørtes paa Stranden, da saa mange Venner skiltes og ikke sammenkom igjen uden i Guds Rige. Ud af denne Jammer rejste sig Bornholmernes første Oprørstanker. Karl Gustaf gjorde 7. Avgust Landgang i Korsør i den aabenlyse Hensigt at knuse den sidste Rest af Danmarks Rige. Hermed blev Svenskestyret for de dansksindede Bornholmere et Fjendevælde. I den nærmest følgende Tid tør have dannet sig en Sammensværgelse mellem Borgere i Hasle og i Rønne til at styrte det.

Ny Næring fik Hadet 8. Oktober, da 45 Sogneryttere overførtes til Riga, og 7. November, da 40 Baadsmænd afsendtes til Helsingborg. Printzensköld lod tillige 3. November forkynde en utaalelig haard Skatteudskrivning, sexten Daler Sølv mønt af hver Bonde. Oprørsbevægelsens Væxt lader sig delvis følge i Printzenskölds indtrængende Bønner om Forstærkning 13. Avgust og atter 9. Oktober. Han bad 18. November paa ny om Undsætning, uden hvilken han følte sig ikke mindre usikker for Indbyggerne end som for en aabenbar Fjende. Den svenske Regering lod ham imidlertid i Stikken. Karl Gustafs højtflyvende Planer lod ham overse den

Fare, og Bornholm gled ud af hans byttegriske Hænder.

Ud fra sit Kendskab til Bornholmernes Sindelag kaldte Kong Frederik den Tredje atter paa Peder Olsen, nu ikke for at vælte en forhadet Lensmand, men for at styrte Svenskekongens Magt paa Bornholm. Kongen lod 26. Oktober sin Kancellisekretær Hans Oldeland tilskrive Borgmester Peder Olsen et Brev, i hvilket Øens Indbyggere ønskedes snarligt friede ud af det svenske Aag og manedes til at vise sig som tro Mænd mod deres kommende Herre og Konge i Danmark. Oldeland bragte selv sin Skrivelse til Bornholm. Og 8. November, efter at imidlertid Hollændernes Hjelpeflaade havde undsat det haardt trængte København, udstedte Frederik den Tredje selv paa Københavns Slot det kendte Kongebrev til Bornholmerne, hvori han opfordrede dem til om muligt at ruinere med alle den svenske Garnison paa Hammershus og til Gjengæld lovede dem saadanne Privilegier og Benaadinger, som de kunde have Gavn og Gode af. Ogsaa dette Brev tilstilledes Borgmesteren i Hasle.

Peder Olsen tog det farlige Hverv paa sig at gjøre Kongebrevet kendt blandt Bornholmerne. Det bragte Oprørstanken til at slaa ud i lys Lue. Deres Opræden lod Printzensköld forstaa, at de holdt sig rede til at falde over ham. Alligevel red han 8. December fra sin Fæstning Hammershus ud til Rønne for at afsende Skib til at afhente den Undsætningsstyrke, han haardt tiltrængte. Under Vejs kaldte han i Hasle Borgmester Peder Olsen for sig og truede Byens stridige Borgere med militær Inddriving af den udestaaende Pengeskat. I Rønne fandt

han inden Aften Døden for Jens Pedersen Koføeds og hans Medfølgeres Haand.

I Løbet af Natten samledes Hasle og Rønne Borgerskab under Borgmesterne Peder Olsen og Klavs Kames og Vestre og Nørre Herreders Bondestyrke med Haslepræsten Povl Hansen Ancker i Spidsen og rykkede om Morgenen 9. December frem for Hammershus. Efter kortvarige Forhandlinger, som fra Bornholmernes Side lededes af Povl Ancker og Peder Olsen, aabnede Fæstningen sine Porte for dem. Den svenske Besætning toges til Fange; Slottet plyndredes. Hele Opstanden havde kostet kun ti Svenskere Livet. Inden Aften var hele Bornholm i sine egne Børns Værge.

Kun i sine ydre Træk kan Bornholmernes Opstand følges.¹² Alt hvad der kendes, peger imidlertid hen paa, at Sammensværgelsens og Opstandens skjulte Traade samledes i Præsten Povl Anckers Haand. Ved Siden af ham var Borgmester Peder Olsen virksom, raadsnar, en stærkt drivende Kraft, og som Mellemand mellem Frederik den Tredje og Bornholmerne indtog han en fremskudt og faretruet Stilling i Sammensværgelsen. Landets tidligere øverste borgerlige Embedsmand, Landsdommer Niels Nielsen, stod uden for denne; og som Vicelandsdommer traadte Peder Olsen frem i hans Sted.

Af disse Grunde faldt det i hans Lod at ordne Landets midlertidige Forhold. Efter Landsens Stænders og Menigheds Valg indsatte han¹³ Borgmester Klavs Kames til fra Hammershus at styre Øen og under ham Hasleborgeren Jens Koføed til at lede dens Forsvar. Selv drog han i Spidsen for Bornholmernes Sendemænd til København,

kom 21. December. Denne Gang gik han det skumle Blaataarn forbi ind i Kongens Sal.

Forhandlingerne med Frederik den Tredje førte først til, at Oberstlieutenant Mikael Eckstein, som 1651—57 havde boet paa Sømlegaard, efter Bornholmernes Ønske 24. December udnævntes til Kommandant paa Bornholm. Samme Dag udbad denne sig en Landsdommer ansat paa Øen. Dernæst indgav Peder Olsen paa egne Vegne følgende særskilte Seddel til Kongens Sekretær Erik Krag:¹⁴

Memoriall

Til Her Secreterer. Borgemester Peder Oluffszen som Hoffuetmanden begierer wnderdanigst Landzdomers Bestilling paa Boringholm med Gyllingsgaarden; dette haffde salig Hans Pedersen, førige Landzdommer, och Bestillingen er ringe, iche offuer 100 Rigsdr. aarligen. Derfor allerwnderdanigst begierer, att Bestillingen noget i hans Liffstid motte forbedres med epterschreffuene thuende Gaarde, som ehr nembligh Peder Bucks Gaard*) vdj Nyckiersogn och Biørnegaarden vdj Clemedschiersogn, som Jørgen Hanszen paa boer, som er thuende Festegaarde. Och dete alligeuel i Hans Kongl: Ma: egen naadigste Betenckende indstillier.

Kiøbenhauffn den 27. December Anno 1658.

Hans Kongl: wnderdanige pligtige Thiener
Peder Olszen.

Den følgende Dag, 28. December, var Peder Olsens tappert tilkæmpede Opfejningsdag. Den gav ham af Kongens Haand ikke blot Bestallingsbrev paa at være Landsdommer paa Bornholm, men end yderligere et særligt Brev paa at nyde Gyllensgaard i sin Landsdommertid og de to nævnte gode Gaarde

*) 27de Selvejgaard, hedder endnu Bukkegaard

for sin Livstid. Med selve Landsdommerembedet fulgte Jordebogsydelserne af elleve Bøndergaarde og fire Skepper Foderhavre aarligt af hver af Povlsker Sogns 27 Gaarde. Nydelsen af disse Herligheder, samt en til Kongen hjemfalden Pengesum, tilsikredes Peder Olsen ved et særskilt Kongebrev 3. Oktober 1663.

Nu da han selv havde naaet sit Livs Maal, kunde Landsdommer Peder Olsen trøstigt underskrive den Liste over Opstandens mest fortjenstfulde Deltagere, som de elleve bornholmske Sendemænd 29. December 1658 overgav Kongen, og paa hvilken de berømmede Povl Ancker, ene af alle de 22, for hans Raad og Daad i Opstanden. Her, paa det mest hædrende Sted tænkes kan, gav de Ancker Ære i hele Opstanden frem for hver en af deres andre Førere. Dem tør vi tro, selv om vi nu vide, at Peder Olsen havde sin egen Mening om, hvem Hovedmanden var. Endnu Hundred Aar frem i Tiden mindedes Bornholmerne Ancker som Hovedhjulet i dette Forehavende, i hvilket Jens Kofoed hjalp til, og paa den snille Peder Olsen tænkte ingen.

Som Landsdommer gik Peder Olsen 8. Januar 1659 i Land i Nexø. Han synes at have gjort god Fyldest i sit Embede. I hans tolv Dommeraar stævnedes kun syv Domme fra Bornholms Landsting ind for Højesteret, og ingen af dem vakte alvorlig Paa-tale imod ham før den syvende og sidste. For at være Landstinget i Aakirkeby nær tog han Bolig paa Store Bjerregaard i Vestremarker Sogn, hvilken han fæstede af Kongen. Den var nyligt nedbrændt, idet Ildgjerningsmænd havde stukket den i Brand en Dag, da Folkene var til Gudstjeneste i Kirken. Peder

Olsen maatte opbygge den paa ny.¹⁵ Trods sin fjerne Bopæl vedblev han at være Hasle Bys Borgmester.

Hasleborgernes ranknakkede Stridbarhed havde ypperligt fremmet Opstanden; den Ros vil altid følge dem, at de først vilde afkaste Svenskernes haarde og ulidelige Aag. I fredelige Tilstande passede den mindre godt ind. Borgerskabet havde overladt Præsten Povl Ancker den midlertidige Brug af et lille Krat Erikskov til Kvæggræsning. Saa gik Borgmester Peder Olsen hen og solgte Krattet helt bort til Præsten for atten Slettedaler. Herved ramte han sine Bysbørn paa deres saare Punkt. De indklagede ham 27. Oktober 1670 for hans egenmægtige Overgreb mod Byens umistelige Frihed og ønskede at faa en anden Borgmester, som vilde bo i Byen selv. Kommissarierne Rantzau og Rodsteen udtalte deres Misbilligelse af, at denne Borgmester havde understaaet sig at bortsælge noget af Byens Jord uden Kongens Tilladelse, hvori han højligt havde forsét sig og burde staa til Rette. Povl Ancker fandt det raadeligt at ordne Sagen med sine Sognebørn som et Magelæg, idet han 15. September 1671 for Erikskov overdrog Hasle By sin egen større Krateng ved Askelunden. Dette Magelæg fik 5. Juni 1672 kongelig Stadfæstelse.¹⁶

Kancelliet stillede 17. April 1671 Peder Olsen Valget imellem enten at være Borgmester eller at være Landsdommer. Nødigt opgav han sin Borgmesterstilling, selv om han nu nævnte den en ham paalagt Byrde. Men mere end at være Borgmester for sine 60 Hasleborgere var ham dog det at være Landsdommer for alle sine 8000 Bornholmere. Og saa et Fjerdingaar senere skulde det ufattelige ramme ham, at Bolskerpræstens døde Hund Krans flegede Dom-

merkaaben af ham, idet Højesteret 10. August 1671 for hans uretfærdige Dom i Hundemordsagen dømte ham ikke blot fra Dommersædet, men ogsaa fra hans Boslod. Dette Udfald stod Peder Olsen ganske uforklarligt. I Efterhøsten drog han over til København i det Haab at skulle overtyde de høje Herrer om, at han ikke var en ganske almindelig Landsdommer, som saaledes kunde lade sig sætte ud af Stolen.

Førrige Landsdommer Peder Olsen naaede vidt denne Vinter i København. Kong Kristian den Femte bød 6. December¹⁷ sin Generalfiskal at standse al Retsforfølgelse mod ham, hvis Forseelse skulde være ham efterladt i Henseende til en og anden tro Tjeneste, som han i sidste Fejde havde gjort, dog at han efter sin Evne skulde yde Fiskalen en billig Kendelse. Denne store kongelige Naade gav Peder Olsen Mod paa mere, som følgende Bønsskrift¹⁸ viser:

Stormæchtigste Høybaarne Første,

Allernaadigste Arffve-Konge och Herre.

· Efftersom Eders Kongl: May:tt naadigst hafuer effter allerunderdanigst Ansøgning effterlat, hvis mig den høyeste Rættis Dom den 10. Aug. iudværende Aar 1671 war tilkient :| enddog ieg ingen med samme min Dom enten paa Ære eller Wel-færth hafde beschadiget |: Da tacker ieg allerunderdanigst och ydmygeligst Eders Kongl: Ma:tt for saadan Naade och wil det her effter, som tilforn, i ald Vnderdanighed med Lif, Gods och Formue erkiende.

Mens effterdi ieg erfarer Landsdommers Bestilling, Eders Kongl: May:tt's Sl: Her Fader mig hafde forundt til min, min Hustruis och Børens Ophold, imod hvis ieg til satte, min Middel och Formue, som sig til nogle Tusende Daler kand beløbe, der ieg Boringholm fra de Swerischis Macht

til Eders Kongl: May:ts Sl: Herr Fader ofverlewerede, och Eders Kongl: May:tt self mig forleden Aar samme Bestilling med sit eget Bref confirmerede: Da er ieg i ald Wnderdanighed ydmygeligen forhaabendis, at ieg samme min Bestilling maa beholde, og ieg derforuden, for min Troschab och Flid saawelsom och mit Godsis och Formuis Spilde udj Boringholmbs Erobring fra de Swensche, maa beholde til Arf och Eyendom den liden Bonde Bolig, ieg paaboer, med Skouf och Marck, som dog er ickund gandsche ringe, och det uden Schyld och Landgielde at niude, efftersom den aarligen schylder ickund trei Fierdinger Smør och kond saaes dertil 3 eller 4 Td: r Rug, 6 eller 8 Td: r Biug, 10 eller 12 Td: r Hafre; och det imod min egen Gaard och Eiedom, som ieg til Landets Erobrings Fortsættelse vdsatte; endoch mist min egen forige gode Bestilling, ieg hafde der paa Landet, førend dette Landsdommerie mig blef paalagt.

Men dersom det icke behager Eders Kongl: May:tt mig min forige Landsdommers Bestilling igien at wil forunde, jeg da af Landets Jntrader maatte niude aarligen min Lifs Tiid tou Hundrede Rixdaller til min Hustruis och Børens Ophold, at ieg icke med dem nu paa min Alderdom schal nødis at tigge; och de Suensche, som er mit Lifs och mine Børens Fiender, schulle glæde sig ofver saadan min Fordærfvelse och Undergang, naar de saadant hører, efftersom ieg war den største Aarsag, at Boringholm fra deris Macht blef frigiort, huilcket wiitløfftigen for Eders May:tt er demonstrerit baade med Eders Kongl: May:ts Sl: Her Faders eget Opmuntrings Bref til samme Wærk och hans Abgesantes Welb: Hans Olde-lands, som mig i Særdelighed blefve tillschrefne, saavelsom och trende Eders Kongl: May:ts Sl: Her Faders Løfftebrefve, hvorudj hand lofuer mig och dem, som sig til samme Lands Erobring

hafde ladit bruge, voris troe Tieniste med ald Kongl: Naade vil erkiende och wedderlegge, hwilcket mine tilforne indlagde Supplicationer och medfølgende Memorialer wiidere med ald Sanhed wdwiiser.

Hworfore jeg beder min Allernaadigste Arfve-Konge och Herre, at hand udj Naade wil ansee mig fattige, bedagede oc bedrøfvede Mand, som nu har ligget her sidst forleden Effterhøst, saawelsom næst forleden Aar, der ieg bekom høystbemelte Eders Kongl: May:tts Confirmations Bref paa høystbe:te Eders Kongl: May:tts Sl: Her Faders naadigste Befalings Bref, och sætter til, hvis ringe Middel ieg endnu kand hafve tilbage; och hielpe mig til Ratte, at ieg icke gandsche schall undergaa och wære mine Finders Spaat och derudofver ende mit Lif udj saadan Sorig och Ællendighed, ieg som dog wed fyrgetiufve Aars Tiid hafver tient Cronen och Landet Boringholm med ald Troschab och Fliid.

Saadan Kongl: Naade wil dend almæchtig Gud igien af sin usigelig Naade rigelig belønne.

Kiøbenhafn den 30. Decemb: Anno 1671.

Eders Kongl: May:tts

allerunderdanigste troe Arfve-Vndersaat
och Tienner indtil Døden

Peder Olufsen mppia.

Her hvor det galdt at vinde det tabte Dommerembede tilbage, nævner Peder Olsen sig selv den største Aarsag til, at Bornholm udfriedes af Svenskernes Magt. Mærkes kan det, at den mest omtalte Fører i Opstanden Jens Kofoed rimeligvis har kendt denne Fremstilling; han var i København og indgav samme Dag et Bønskrift om sin Kapitajnslønning. Men saa er Bønskrifters Art: i skingrende lys Farve males Peder Olsens store Gjerninger, i

store Elendighed. Der kan gjøres rundelige Afdrag og endda blive en stor Rest baade hist og her. Ganske ukendt er hans Forlis af Gaard og Formue i Opstanden. Selve Opstandsdøgnet kan ikke have kostet store Penge. Svenskernes haarde Skattepaalæg før og den danske Regerings endnu strængere Udskrivninger efter Opstanden ramte alle Bornholmere. Muligt er Peder Olsen her traadt i Forskud for sine Medborgere. Hans Ord tyde imidlertid mest paa, at han har ydet den danske Krone Pengeforstrækning; men andet Steds fra kendes intet hertil. Med Frederik den Tredjes tre Løftebreve tænker han paa de to Breve, han selv havde modtaget 28. December 1658, og paa det kendte Tilsagn om Privilegier, som Kongen den følgende Dag havde givet Bornholmerne og særligt deres Førere i Opstanden. ·

Forrige Landsdommer Peder Olsen naaede ikke at faa det skurrende lille Ord „forrige“ slettet foran sit Navn. Allerede 13. September 1671 var Oberst Mikael Ecksteins Søn Matthias udnævnt til Landsdommer paa Bornholm.¹⁹ Men iøvrigt fik han i fuldt Maal, hvad han pegede paa. Kristian den Femte skænkede ham 2. April 1672 i aarlig Naadepenge 200 Rigsdaler for sær beviste tro Tjeneste i Krigens Tid og gav den følgende Dag ham og hans Arvinger til evindeligt Eje Store Bjerregaard i Vestremarker,²⁰ som han hidtil havde haft i Fæste. De tre Bøndergaardes Landgilde, som var ham overdraget for Livstid, beholdt han.

Hermed syntes Peder Olsen rigeligt sikret; hans Efterfølger som Landsdommer havde kun 180 Rigsdaler i fast Aarsløn. Men han var en daarlig Husholder. Amtsskriveren var sen til at ud

særligt i den skaanske Krigs Aaringer, og spiste ham af med Landbrugsvarer til høj Renteritaxt. Allerede omkring 1673 overlod Peder Olsen Bjerregaard til sin Dattermand Oluf Staale, Kvartermester i det bornholmske Rytteri, og beholdt som Aftægtsmand kun Bolig og Føde paa Gaarden. Og 1679^uudtaltes det, at hos Peder Olsen var ganske intet af Penge at faa.

Den Sparetrang, som efter den dyre skaanske Krig lidt sent greb Kristian den Femte, førte ham til 20. November 1680 at kalde alle kongelige Naadegaver tilbage, saaledes at Nydelsen skulde være ophørt allerede fra samme Aars 1. Maj. Den ramte haardt Peder Olsen, som længst havde hjembaaret og forbrugt en stor Del af Aarets Indkomst og nu truedes med at skulle yde den tilbage. I Juni 1681 foretog han sig da Rejsen til København paa ny. I syv dyre Maaneder maatte han vente her paa at faa sine Bønner²¹ hørte; og hvad han bar med sig hjem, var endda halvt ringe. Kongen undte ham 3. December 1681 en Aarpengge paa 50 Rigsdaler, at regne fra sidste Nytaarsdag; 30. December tilstodes det ham at beholde, hvad han havde modtaget af de inddragne 200 Rigsdaler Livpenge og af de tre Bøndergaarde for Aaret 1680. Men for Fremtiden var disse Gaardes Indkomster røvede ham. Som en fattig Peder Olsen vendte forrige Landsdommer hjem til Bjerregaard.

Selv Store Bjerregaard, 9. Vornedgaard i Vestremarker, kunde kun tvivlsomt kaldes hans. Han havde maattet optage et Laan paa 200 Rigsdaler i den og atter nu, da den kostbare Københavnsrejse havde skullet tiltrædes, et nyt Laan paa 100

Kun i to Aar nød han endnu godt af de fattige 50 Rigsdaler. I Januar 1683²² døde han paa Bjerregaard, som Laangiveren, Amtsskriver Augustus Deckner, derefter tilegnede sig. Da denne 18. Februar 1691 af Højesteret dømtes for sine Underslæb til Livsslave i Bremerholms Jærn, vendte Bjerregaard tilbage i Kongens Eje.

Til Peder Olsens Slægt kendes næsten intet. Hans Hustrus Navn vides ikke. Foruden Dattermanden, Kvartermester Oluf Staale, kendes kun en Søn af ham, Lieutenant Jens Pedersen Hassel i Hasle, der synes at være fulgt med Oberst Eckstein fra København og ansat 8. Januar 1659 som Konstabel ved Hasle Artilleripost; han nævnes 1681 som Herredsskriver i Nørre og Vestre Herreder.

Hver er selv sin Lykkes Smed. Snilt smeddede Peder Olsen paa sin egen Velfærd. Og da hele Bornholms Velfærd stod paa Spil, i hine alvorlige Decemberdage 1658, da blev hans Snilhed en stor Aarsag til, at Bornholm lykkeligt friede sig ud af Karl Gustafs Magt. Ved Bornholmernes Stordaad vandt de og han straalende Oprejsning for de modløse Junidage 1645. Hans Lod i dette Værk burde have sikret ham en tryggere Fremtid, end den ham blev forundt. „Den havde han vel fortjent med sin Troskab og Flittighed,“ skrev Bornholms Krønikeskriver Rasmus Ravn 1671. Nu er ham sikret et ærefuldt Minde hos Efterslægten. Siden 8. December 1908 bærer Mindestenen paa Hasle Torv hans Navn næst efter Povl Anckers og Jens Kofoeds frem i Tiderne.

Kilder.

Hvor intet andet er nævnt, findes de i Rigsarkivet.

1. Hundemordet.

1. Højesterets Dombog 1671 B. Foliae 178—200. — 2. Sjællandske Register 1670 ²³/₁₂. — 3. Sjæll. Tegnelser 1668 ²⁰/₃ og ²⁸/₄. — 4. Samme 1671 ¹⁷/₄. — 5. Sjæll. Missive 1671 ¹⁷/₄ Nr. 374. — 6. Sj. Tegn. 1673 ²²/₇. — 7. Bornh. Landstingsbog 1671—83. I Landsarkivet i København. — 8. Højesterets Dombog 1671 B Fol. 42. — 9. Sj. Reg. 1673 ²⁸/₇. — 10. Sj. Missive 1670 ²⁹/₈ Nr. 642. — 11. Højesterets Db. 1673 B. Fol. 341. — 12. Sammes Voteringsbog 1671 A. Fol. 119. — 13. Bh. Jordebogsregnskab 1671—72.

2. Peder Olsen.

1. Landprovst Jens Pedersens Beretning om Bh. 1624. — 2. Skaanske Reg. 1639 ²⁷/₄ og ¹⁶/₁₀. Sk. Tegn. 1637 ²⁴/₅, 1639 ⁵/₉. Indkomne Breve til Dansk Kancelli 1639 ²²/₄ og 1639 eiter August. — 3. Herredags Dombog 1640. Fol. 164. — 4. Sk. Reg. 1649 ²⁹/₆. — 5. Indk. Br. til D. Kanc. 1640 ¹/₅. — 6. Kongens Rettertings Dokumenter 1631—60. Danske Magazin 1. R. 5. B. og 2. R. 2. B., Kbh. 1751 og 1806. Bh. Saml. 4. B., Rønne 1909, S. 101—74. — 7. Sk. Tegn. 1649 ²⁴/₇. — 8. Indk. Br. til D. Kanc. 1649 ⁴/₆. — 9. Bh. Lensregnskab 1650—51 med Bilag. — 10. Indk. Br. til D. Kanc. 1649 ¹/₆, ¹⁸/₆. 1650 ¹⁰/₅, ⁶/₇, ¹³/₉, ⁷/₁₀, ²⁷/₁₁. 1651 ¹⁸/₄. — 11. Sk. Reg. 1654 ⁶/₂. — 12. Hist. Tidsskrift, 7. R. 1. B., Kbh. 1897—99. — 13. Bh. Lensregnskab 1660—61. Bilag. — 14. Skaansk Missive og aabent Brev 1658 ²⁸/₁₂. — 15. Bh. Jordebogsregnskab 1681—82. Bilag. — 16. Sjæll. Missiver 1671 ¹⁷/₄, Nr. 366, 374. Sj. Reg. 1672 ⁵/₆. — 17. Sj. Tegn. 1671 ⁶/₁₂. — 18. Sj. Missive 1672 ¹⁸/₁, Nr. 64. — 19. Sj. Reg. 1671 ¹³/₉. — 20. Bh. Jordebogsr. 1671—72—73. — 21. Samme 1681—82, Bilag. — 22. Samme 1682—83.